

Tom Thieme, *Hammer, Sichel, Hakenkreuz. Parteipolitischer Extremismus in Osteuropa: Entstehungsbedingungen und Erscheinungsformen*

Nomos, Baden-Baden 2007, ss. 299.

Po przeczytaniu wstępu do recenzowanej książki można rzec, że jej inspiracją była konstatacja autora dwojakiej natury – z jednej strony dotycząca stanu badań nad ekstremizmem politycznym zarówno w Niemczech, jak i w Europie Środkowo-Wschodniej, a także Rosji, z drugiej – dotycząca sytuacji politycznej w tzw. nowych demokracjach Europy Środkowo-Wschodniej, jak i Rosji. Ta druga kwestia omawiana jest na tle wielkich przemian – pierestrojki, tzw. protestów pokojowych w państwach satelickich Związku Radzieckiego, zjednoczenia Niemiec, upadku ZSRR, przystąpienia do Unii Europejskiej dziesięciu państw w 2004 roku, Bułgarii i Rumunii w 2007 roku. Te wydarzenia skontrastowane są z tzw. bilansem roku 2006, z identyfikacją „tendencji antydemokratycznych”¹ (s. 18) w Polsce, Czechach, Słowacji, na Węgrzech oraz w Rosji. [...] „w Bratysławie rządzi partia ultranacjonalistyczna, polski premier Jarosław Kaczyński wchodzi w koalicję z dwoma partnerami ekstremistycznymi, nad Wełtawą trzecią siłą polityczną w parlamencie jest od wielu lat przekształcona partia komunistyczna, na Węgrzech nacjonałiści w brutalny sposób protestują przeciwko rządowi socjalistycznemu, a w Rosji partia Putina wydaje się być

¹ Przyczyną tego stanu rzeczy są, zgodnie z opinią dwóch niemieckich politologów (Minkenberga i Beichelta), „problemy i nieuchwytność modernizacji w procesie transformacji” (Thieme, s. 19). Por. także T. Beichelt, M. Minkenberg: *Rechtsradikalismus in Osteuropa. Bilanz einer Debatte*, „Osteuropa” 2002, t. 52, nr 8, s. 1056–1062.

lepszą (ze wszystkich gorszych wariantów) większością parlamentarną w porównaniu z ekstremistyczną i hermetyczną opozycją złożoną z nacjonalistycznych komunistów i socjalistycznych nacjonalistów” (s. 18).

Taka sytuacja polityczna w Europie Środkowo-Wschodniej i Rosji zmusza, zdaniem autora, do refleksji nad ekstremizmem politycznym, tym bardziej że badania z tego zakresu są rzadkością, choć w zależności od obszaru językowego są różnie zintensyfikowane. I tak np. tzw. *Extremismusforschung*, czyli badania nad ekstremizmem (politycznym) w Niemczech, należą wprawdzie do kanonu badań zarówno socjologicznych, politologicznych, jak i lingwistycznych, jednak cechą charakterystyczną tego obszaru jest, wedle autora, silna koncentracja na jednym wariancie tego fenomenu, tzn. na ekstremizmie prawicowym² i to głównie w jego niemieckiej bądź także zachodnioeuropejskiej odmianie (m.in. Olivier Geden, który bada z socjologicznej perspektywy ruchy austriackie³). Sięganie po przykłady tego typu praktyk na wschód od Odry jest w Niemczech rzadkością. Być może z wyjątkiem dość prężnie działającej grupy badaczy na Europejskim Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą, gdzie Minkenberg, Stankiewicz oraz Grün⁴ od kilku lat prowadzą badania nad polskim ekstremizmem politycznym. Thieme wskazuje ponadto na dość spore zainteresowanie w Niemczech sukcesami Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji Władimira Żyrinowskiego.

W Europie Środkowo-Wschodniej, zarówno w Polsce, na Słowacji, a także na Węgrzech praktycznie nie istnieje coś takiego jak badania nad ekstremizmem politycznym, konstatuje Thieme. Jeśli chodzi o polski obszar kulturowy, wskazuje on na prace Grzegorza Tokarza, zaznaczając, iż nie są one pytaniem o ideologiczne tło praktyk antydemokratycznych, lecz deskryptywną analizą historii oraz form organizacyjnych ru-

² Por. R. Stöss: *Rechtsextremismus im vereinten Deutschland*, Bonn 2000; H.-G. Jaschke: *Rechtsextremismus und Fremdenfeindlichkeit*, Wiesbaden 2001; F. Decker: *Der neue Rechtspopulismus*, Opladen 2004; E. Jesse: *Politischer Extremismus in Deutschland und Europa*, München 1993; S. Kailitz: *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, Wiesbaden 2004.

³ O. Geden: *Diskursstrategien im Rechtspopulismus*, Wiesbaden 2006.

⁴ Por. np. K. Stankiewicz: *Die neuen Dmowskis – eine alte Ideologie im neuen Gewand?*, „Osteuropa” 2002, t. 52, nr 3, s. 263–279.

chów ekstremistycznych. Za Backes i Jesse konstatuje on, iż tego typu sytuacja w Europie Środkowo-Wschodniej ma związek z „horyzontem normatywnym” (s. 28), którego (owego horyzontu) unikają badacze z tej części Europy. Wyjątkiem są Czechy, gdzie, jak wskazuje Thieme, od kilku lat intensyfikowane są badania tego typu. Jeśli chodzi o Rosję, to z jednej strony wskazywana jest dość duża liczba literatury anglojęzycznej. Co się tyczy rosyjskiej politologii, autor poleca krytyczną lekturę tych opracowań z tego prostego względu, iż pojecie ekstremizmu jest w Rosji narzędziem walki politycznej.

Taki stan badań nad ekstremizmem politycznym w Europie Środkowo-Wschodniej i Rosji z jednej strony, a także rozwój ekstremizmu politycznego w tej części globu z drugiej – skłonił Toma Thiemego do badań porównawczych nad tym zjawiskiem, których wyniki ukazały się w 2007 roku w wydawnictwie Nomos.

Struktura recenzowanej książki jest następująca:

- po krótkim wprowadzeniu otwiera ją tzw. normatywna koncepcja ekstremizmu, która jest podstawą teoretyczną przeprowadzanej analizy i która, mówiąc najogólniej, polega na normatywnym rozróżnieniu demokracji i ekstremizmu, tzn. demokracja rozumiana jest jako pewien kanon wartości, który jest odrzucany przez partie ekstremistyczne. W takiej perspektywie badawczej, jak konstatuje autor, mniej interesuje nas wyrastające z platońskiej bądź arystotelesowskiej tradycji pytanie o pożądany „dobry porządek”, lecz „opór jego antydemokratycznych i antyuniwersalistycznych alternatyw” (s. 28);
- w następnej części autor prezentuje szkic możliwych warunków powstawania ekstremizmu w Europie Środkowo-Wschodniej – rekonstruując je zarówno z perspektywy historycznej, jak i z perspektywy uwarunkowanych transformacją aktualnych czynników społeczno-politycznych;
- typologia ekstremizmu w Europie Środkowo-Wschodniej, a konkretnie sformułowanie jej kryteriów, to następny dział książki. Główne pytanie tej części brzmi: na ile kategorie *lewica* i *prawica* są pomocne przy podejmowanej typologii;
- w kolejnym rozdziale autor stawia pytanie, na ile stopień tzw. demokratycznej konsolidacji wpływa na obszar ekstremizmu polityczne-

go. Rozróżniony zostaje ekstremizm w tzw. funkcjonujących demokracjach Europy Środkowo-Wschodniej, jak i ekstremizm demokracji „defektowej” („defekte Demokratie”) w Rosji;

- w częściach następnych analizowany jest ekstremizm polityczny na konkretnych przykładach: Polski (Samoobrona, Liga Polskich Rodzin), Czech (Komunistyczna Partia Czech i Moraw (KSČM) oraz Republikanie (SPR/RSCŽ), Słowacji (Słowacka Partia Nacjonalistyczna (SNS), Komunistyczna Partia Słowacji (KSS)), Węgier (Węgierska Partia Prawdy i Życia (MIEP), Węgierska Partia Pracy (MP)), Rosji (Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej (KPRF), Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji (LDPR), Ojczyzna (Rodina), Partia Jedności Rosyjsko-Narodowej (RNE), Partia Narodowo-Bolszewicka (NBP), Front Narodowo-Demokratyczny Pamjat. Korpusem tej analizy są trzy rodzaje danych: (1) dokumenty i programy partii politycznych, (2) obserwacje stosowanej symboliki, sposobów prezentowania się itd., (3) wywiady z politykami omawianych partii oraz z ekspertami z zakresu ekstremizmu politycznego;
- w przedostatniej części recenzowanej książki dokonywana jest typologizacja analizowanych partii i ich porównanie;
- część ostatnia dotyczy wniosków końcowych.

Zbudowany na bazie rozróżnienia między historyczno-ideologicznymi⁵ a aktualno-programowymi⁶ wymiarami ekstremizmu model doprowadził autora do wyróżnienia dziewięciu kategorii ekstremizmu: sięgającego od jednoznacznie ekstremistyczno-prawicowego do jednoznacznie ekstremistyczno-lewicowego poprzez siedem odmian gradacyjnych, tzw. form mieszanych. Kryteriami przyporządkowywania analizowanych partii politycznych do ekstremizmu prawicowego bądź lewicowego były: kryterium organizacji, podstawy ideologiczne, ocena przeszłości, używana symbolika, wypowiedzi antydemokratyczne, preferowany model społeczeństwa, ambicje pozapolityczne.

Spośród czternastu badanych partii tylko trzy mogły zostać przyporządkowane klasycznemu ekstremizmowi prawicowemu (Wę-

⁵ Subwymiary: (1) nacjonalistyczny, (2) komunistyczny, (3) nacjonalistyczny i komunistyczny.

⁶ Subwymiary: (4) rasistowsko-entnocentryczny, (5) socjalistyczno-antykapitalistyczny, (6) rasistowsko-entnocentryczny i socjalistyczno-antykapitalistyczny.

gierska Partia Prawdy i Życia (MIEP), Partia Jedności Rosyjsko-Narodowej (RNE) oraz Front Narodowo-Demokratyczny (Pamjat). Jako czysto ekstremistyczno-lewicowa nie mogła zostać sklasyfikowana żadna z badanych partii. Wszystkie analizowane partie, które z nazwy są komunistyczne, zawierają w swoich aktualnych programach tak wątki nacjonalistyczne, jak i antyzachodnie. Zarówno w tym przypadku, jak i we wszystkich innych mamy do czynienia z formami mieszanymi.

Specyfika wschodnioeuropejskiego ekstremizmu politycznego ma związek według Thiemego z doświadczeniami historycznymi, tzn. przejściem przez ten obszar dwóch największych ideologii XX wieku – ideologii nacjonalizmu i komunizmu. Ujawnia się to, gdy obserwujemy, jak analizowane partie w celu prezentowania swoich wizji politycznych sięgają nie tylko po repertuar prawicowo-autorytarny, ale wykorzystują jednocześnie niezapomniane jeszcze przez ludzi elementy lewicowe (tam, gdzie pojawiają się problemy społeczno-ekonomiczne, mówi się z jednej strony o nacjonalizacji zamiast globalizacji oraz własności społecznej zamiast prywatyzacji). To właśnie wspomniana wyżej konstelacja natury historycznej umożliwia w Europie Środkowo-Wschodniej dominację zidentyfikowanych form między ekstremizmem prawicowym a lewicowym.

W ostatniej części recenzowanej książki autor podejmuje refleksje nad możliwymi tendencjami rozwojowymi ekstremizmu politycznego w tej części globu. Odnośnie do Europy Środkowo-Wschodniej konstatuje, iż w głównej mierze uzależnione jest to od dwóch czynników, tzn. od rozwoju w sferze socjoekonomicznej oraz od tego, w jaki sposób „kraje Europy Zachodniej będą „sprzedawały” demokrację i korzyści wynikające z członkostwa w Unii Europejskiej” (s. 272). Prognozy dotyczące Rosji są według autora trudne do sformułowania ze względu na dominujący tam model „demokracji defektowej”.

Podsumowując należy jednoznacznie stwierdzić, iż książka dostarcza nam systematycznie uporządkowanej wiedzy na temat analizowanych partii (przede wszystkim w sferze praktykowanych tam działań, będących w sprzeczności z zasadami demokracji), tym samym uzupełnia trafnie sformułowaną lukę w badaniach nad ekstremizmem politycznym w Europie Środkowo-Wschodniej i Rosji, i stanowi dobrą bazę

do pogłębiania przeprowadzonej analizy, jak i rozszerzania jej o inne państwa tej, ale także i innej części globu.

Podjęwana natomiast dyskusja teoretyczno-metodologiczna wokół koncepcji normatywnych przy opisywaniu ekstremizmu politycznego, jak i uporczywe stosowanie schematu lewica–prawica do opisywania praktyk partii politycznych jest sprawą dyskusyjną. Istnieje bowiem w niemieckiej politologii przekonanie, iż reprezentowanie takiego podejścia redukuje kompleksowość badanego zjawiska poprzez nieuwzględnianie m.in. takich form, jak populizm polityczny⁷.

Łukasz Kumięga

⁷ Debatę nad tym problemem prowadzi m.in. Hans Gerd Jaschke, por. Jaschke, op. cit., s. 137–146.